

Академија архитектуре Србије

DOI 10.5937/kultura1859115K

УДК 72.071.1 Добровић Н.

оригиналан научни рад

НИКОЛА ДОБРОВИЋ

2017. ГОДИНЕ

Сажетак: *Дело Николе Добровића у данашњем тренутку може да делује као скоро једнако актуелно колико је било у претходним деценијама. Такав утисак, међутим, уколико таксативно размотримо феномен, више не одговара реалитету у години 2017. Раишчлањавање опуса Николе Добровића на његове делове: грађени архитектонски, урбанистички, писани историографски, педагошки, писани теоријски рад, као и на стање по данашњим, новонасталим државама које номинално баштине његово дело, показује битно скептичнију слику од оне која је до недавно владала у нашој јавности, у Србији. Судбина Добровићевог главног архитектонског дела, некадашњег комплекса зграда Генералштаба и Министарства одбране у Београду, парадигматична је за судбину укупног стања Добровићевог дела данас. У том смислу неопходно је размотрити појам „активне баштине”, као антиномију ономе што бисмо третирали као виртуелно „сећање на баштину”. Сумрак урбанизма у Србији други је негативни феномен који је посредно задесио Добровићево наслеђе и њега самог као пионира савремене урбанистичке мисли код нас. Трећа линија рада је разматрање како је структура Добровићевог укупног опуса до сада иначе била вреднована код нас и да ли су вредности биле објективно међусобно позициониране, с посебним освртом на послератни период и остварена дела у Црној Гори и нереализоване пројекте у Београду.*

Кључне речи: *Добровић, 2017, тумачење, вредновање, актуелизација*

Када након пола века, од његовог биолошког скончања, говоримо о архитекти Николи Добровићу са наканом да премеримо његово присуство данас, не можемо себи да не поставимо три јасна питања: 1. шта реално јесте наслеђе тог архитекте, 2. има ли оно некакву заокруженост, и 3. у ком правцу то наслеђе иде? Постављање питања о Добровићевој припадности националним културама и о његовом наслеђу

као нашем јавном добру не мора нужно водити испитивању, преиспитивању његовог личног идентитета или макар осећања идентитета, уколико то већ није исто.¹

Године 2017. у којој смо, општеприхваћена је норма да се нека државна заједница дефинише као истовремено припадајућа етносу и као припадајућа свим њеним грађанима без обзира на националност. Што је толеранција у локалној заједници мање напредовала та истовременост бива тежа за разумевање и реализовање. Ми Николу Добровића по аутоматизму сврставамо у корпус наше културе, без обзира на специфичан упис у црквене књиге рођених у Печују, на немачко порекло мајке, на југословенски левичарски живот, на прашку и дубровачку декаду, а због породице и због последње четвртине свога века пре свега у Београђане, додуше из другог покушаја.² Та јака, вишеструка кодираност не удаљава Добровића од носиоца наше баштине и баштине нама, напротив, она га чини амбасадором који се вратио кући да нам збори и о другачијим искуствима.

Добровић је, по свему што знамо, као професор био вансеријски информатор генерација студената архитектуре овде у Београду, просвећујући их и преносећи им део свог – за данашње прилике поготово – недвосмисленог и трајног знања, оног и онаквог знања које се не појављује након нама савременог типичног полусатног сурфовања Интернетом. Предмет „Савремена архитектура” који је засновао годинама касније је био прозор у свет архитектуре, отвореног мишљења, храбрости и либераторства као генералне метафоре Модерне, од времена француске Револуције до данашњих дана.³

---

1 О Добровићевом родитељском идентитету, а што у време комунистичких идеолошких матрица најчешће није било пожељно или уобичајено истраживати, видети у: Ковачевић, Б. (2001) *Архитектура зграде Генералштаба*, Београд: НИЦ Војска, стр. 5, из напомене са преузетим подацима из летописа Ренате Михалић и Игора Зидића у каталогу изложбе *Petar Dobrović 1890-1990: retrospektivna izložba* (1990), Zagreb: MGC, где се по подацима за Николиног рођеног брата види да им је отац (такође) Петар био гркокатолик а мајка Немица католикиња.

2 Општепозната је кратка епизода Добровићевог (првог) краћег боравка у Београду након дипломирања 1923. године, када он није проценио да друштвени амбијент у престоници Краљевине СХС не погодује архитектури онаквој какву је он већ видео у својој глави и на студијама, врло брзо се потом вративши у Праг.

3 Свакако се мора констатовати да је прво издање првог тома: Dobrović, N. (1952) *Savremena arhitektura 1*, Белје: izdanje autora; штампано односно издато у Белју, у Барањи, као потпуно приватни, самостални Добровићев труд и производ. За те године то је веома необична пракса, а треба се опсетити и да је Николин 7 година старији брат Петар био лидер Барањске републике 1919. године. У састав Краљевине СХС ушао

Радохолик, колерик, био је борац за другачије и боље градове и куће, далеко од данашње рестаурације партикуларности интереса у пољу газдовања простором. Добровић је владао силним информацијама о свету архитектуре, тада доступним мало коме, али их је „пропуштао” кроз своје вредносне судове и крштавао критеријуме. Данас живимо у заблуди да приступност информацијама сама порађа и критичка размишљања, што је темељна заблуда 2017. и околних година. Један део Добровићевог професорског учинка, онај базични информациони, данас је скоро непотребан, други је неопходан, чак скривен – онај критичког тумачења информација.

Карактеристичност каријера универзитетских професора је да имају своје помагаче и следбенике, најпре као надарене студенте и потом, временом, као афирмисане архитектке. Посебно је то изражајно када неко, као Никола Добровић, дође на универзитет као формирано и крупно име без претходног младалачког пута успона па и компромиса дуж њега. О Добровићу су афирмативну слику, дивљење дистрибуирали његови ономад слушаоци а касније врло значајна имена архитектонског еснафа, конкретно они који су у тренутку Добровићевог физичког одласка са овога света били у залету, попут Слободана Машића, Ранка Радовића, Спасоја Крунића, Милана Лојанице, Милоша Перовића, да набројимо неке од данас најпознатијих.

Но, од свог тог дивљења није проистекла ниједна монографија великана а било је ево пола века на располагању. Једино је Милош Перовић, једном најпре на почетку 1980-их а други пут, са Крунићем, пред крај 1990-их, направио обимне зборнике Добровићевих текстова и документације о њему, са једним, доступним, бројем пројеката и фотографија. У потоњем наврату и са обимном сопственом студијом.⁴ Изван тога, ројиле су се анегдоте без претеране заснованости фактографије и без икаквих битнијих тумачења.⁵ У

је само један део Барање док је други део територије тог имена остао у Мађарској.

4 Perović, M. (ur.) (1980) *Dobrović*, Beograd: Urbanistički zavod; Perović, M. i Krunić, S. (ur.) (1998) *Nikola Dobrović – eseji, projekti, kritike*, Beograd: Arhitektonski fakultet, са студијом Перовића под насловом: Стваралаштво Николе Добровића: мисаоне притоке, стр. 21-79.

5 За однос анегдотског и чињеничког парадигматичан је пример детаљне анализе датума у вези са мотивом буњастог камена у Добровићевој архитектури. У наведеној књизи Ковачевић (2001) *Архитектура зграде Генералштаба* таксативном датумском анализом показано је да је Београд био прво место (на конкурсном пројекту за Палату ПРИЗАД-а), а не виле Дубровника по претходно исказиваном општем уверењу, за које је Добровић предвидео буњаста камен као фасадну обраду. Немали број истраживача и тумача Добровићевог опуса и после овог изведеног дока-

последњих десет година, од 2007. године појавило се неколико публикованих бављења Љиљане Благојевић Николом Добровићем, у склопу ширих тема, али са његовом изузетном улогом у свакој од њих.⁶ Тако се скоро стигло до исцурења непосредног баштињења Добровићевих мисли, изјава, љутњи или слављења, увек као вредносних судова о архитектури и урбанизму.

Поготово је важно учити фрустрирајући дисбаланс знања о Добровићу у односу на његову непосредно присутну, изграђену архитектуру код нас у Србији. Имали смо само комплекс који зовемо „ДСНО” или, чешће, „Генералштаб” и који су заправо сви знали само споља, да бисмо одједном 1999. некако остали и без њега, или и он без људи (не рачунајући кулу према Бирчаниновој). Потом је, а и данас то траје, испостављен захтев да му буде враћена управо та спољашња слика док се у позадинској структури још ништа не зна.⁷ У тачки 4.1. „Одлуке о утврђивању зграда Генералштаба Војске Србије и Црне Горе и Министарства одбране у Београду за споменик културе”, коју је 22. децембра 2005. године потписао потпредседник Владе Мирољуб Лабус, прописује се „очување аутентичног изгледа, хоризонталног и вертикалног габарита, конструктивних и обликовних елемената архитектуре, као и оригиналних материјала.” Другим речима, спољни изглед мора остати исти, реконструисан, као и основни габарити, док се о функцији објекта ништа не децидира.

Србија и Београд би отрпели да имају само једног али волуминозног Добровића, реконструисаног, и да по ближим или даљим суседствима бацају погледе на друге његове куће и допуњују знања са Генералштаба. У случају необнове зграде А и некакве „мабузеовске” прекомпозиције зграде Б – коју нико нормалан неће потпуно срушити из финансијских разлога – убеђен сам, на жалост, да ће се лагано губити наслеђе Николе Добровића, тоњењем, ка забораву.

У стицању, тако да назовем, наслеђа Николе Добровића до нас још један аспект не може бити неевидентан. Релативно су добро познати његови, ономад, коментари на питање како је бирао сараднике, званичне и незваничне, уз околност

за објављеног 2001. наставили су да тумаче употребу буњастог камена код Добровића као примордијално дубровачку.

6 Веома је важна књига: Благојевић, Љ. (2007) *Нови Београд – оспорени модернизам*, Београд: Завод за уџбенике, јер у њој ауторка обиљем података и адекватним тумачењима позиционира веома прецизно Добровићеву улогу у планирању и подизању Новог Београда, која је иначе предмет честих незаснованих исказа и тврдњи.

7 *Службени лист РС* од 27. децембра 2005. године.

да му је један од понуђених кандидата био и тада врло надарени а касније изузетно цењени и утицајни Богдан Богдановић (1922–2010). Никола Добровић се определио за Љиљану Бабић (1922–1995) која јесте у својој каријери стигла до статуса професора београдског Архитектонског факултета али које се, уз дужан респект, нико више ни не сећа осим по том сарадничком статусу поред једног великана. Као студент-слушалац њених предавања, тамо крајем 1970-их година, морам, на жалост, да посведочим да су то била изразито неинспиративна излагања о урбаним просторима за рекреацију.

Генерално речено, често од способности истраживача или интерпретатора зависи ниво колекционирања чињеница а поготово профили тумачења појединачних дела или чак целокупних опуса архитектата. Осим тога, иза Иванке и Николе Добровића није остало породичних наследника, тако да су се, на пример, књиге из њиховог стана, по смрти удовице 1995. године могле наћи по београдским антикварницама, са потписом професора у горњем десном углу неке од почетних непарних страница. Иако то није правило, често су породични нараштаји главни чувари документације, из сентименталних разлога. На срећу, део Добровићеве заоставштине је у институцијама и са њим се може доста тога урадити.

Када обележавамо пола века од нечијег одласка морамо се упитати да ли је сума чињеница у вези са радом архитекте углавном коначна или чак можда дефинитивна, буквално? С једне стране одговор може бити једно олако „да”, с друге – изричито „не”! Можемо само констатовати да се појавио један Добровићев рад који раније није уопште спомињан. То је, из формационог периода архитекте, такозвана Авион-палата на елитној прашкој адреси, на Вацлавским намјестима бр. 41, данас позната као Рамада хотел и по великој књижари у приземљу. Код нас је била неидентификована до једног кратког чланка Тање Дамјановић која је Добровића истраживала на лицу места, у Прагу и прашким архивама 1990-их, уз разговоре са потомцима власника бироа у којима је Добровић радио.⁸ Прошле године стекао сам увид у четворотомни *Водич кроз Модерну архитектуру Прага* Зденека Лукеша, издаван сукцесивно од 2012. до 2015, у коме се та зграда атрибуира двојници аутора, Бохумилу Козаку и Николи Добровићу.⁹

---

8 Дамњановић, Т. (1995) Добровићева Авион палата, *Гласник друштва конзерватора Србије* бр. 19, Београд: ДКС, стр. 216.

9 Lukeš, Z. (2012-2015) *Praha Moderní – Velký průvodce po architektuře 1900-1950*, I-IV, Praha: Paseka. Четврти том се односи на период 1950-

У том поводу два момента су важна да буду нотирана. Најпре, елементи архитектуре који се одмах и лако уочавају на овом прашком здању јесу карактеристични за Добровићев вокабулар и за синтаксу: конзолни вишеспратни релативно плитки испуст у висини неколико спратова, са парапетним тракама над којима су прозорске траке, некад прекинуте уским пуним пољем али некад и са непрекинутим низом прозора, употреба опекарских елемената уверљиве текстуре, итд. Тиме би се могуће – рекло би се сада и на неки начин верификовано – Добровићево (ко)ауторство дало потврдити без дилеме. Али, ако бисмо начинили салто и поставили себи питање: да ли је описана и видљива архитектонска синтакса карактеристична баш или само за Добровићева... – одговор би био, наравно, да није! Преглед прашке архитектуре тог периода пун је истоветних мотива, у разним варијацијама. Међутим, оно што помало чуди је да Добровић, иначе врло склон у извесној мери солипсистичком вредновању сопственог рада у Прагу, а и генерално, за живота не спомиње ову зграду нигде.¹⁰ Можда је у питању неусуђивање нашег архитекте да оспори официјелност ауторства, јер постоји и правно-пословна страна ствари, на тако изузетној адреси у срцу Прага и док је радио у бироу Козак-Душек-Маца. Присетимо се, тим поводом, Добровићевог дефинисања шта је он тачно био – руководилац градње – у процесу настајања Масарикових домова по пројекту Бохумира Козака.

Други крупни простор чињеничног упознавања Добровићевог опуса у години 2017. па надаље може бити, чини ми се, детаљније увођење у пројекат комплекса Електро-техничког факултета и Института Никола Тесла у новобеоградском Блоку 32. Пројекте сам пре четврт века затекао у гомили на поду некадашњег Добровићевог кабинета у поткровљу Архитектонског факултета. Одавно је измењена намена блока на Новом Београду, данас највише стамбеном и храмом Св. Димитрија. Цркву Никола Добровић не би могао замислити тамо ни у најхалуцинантнијим сновима, иако је архитектура његовог комплекса у пројекту из 1963. године, парадоксално ће се испоставити, слободнија и инвентивнија од облича било које нове цркве у Србији данас.

Комплекс ЕТФ-а и Института НТ блеснуо је само у постхумној „Савременој архитектури 5” и није бивао редовно

2000 и уз Зденека Лукеша његов коаутор је Петр Крадохвил (Kratochvil). У тому II на с. 294 експлицитно се говори о Добровићевом коауторству над зградом на Вацлавским намјестима.

10 Авион-палате, календарски разумљиво, нема у пописима дела и датума Добровићевог рада у публикацији Перовића и Крунића.

репродукован касније. Чак у најтемељнијој публикацији о Добровићу, Перовића и Крунића из 1998. године, не постоји ни једна илустрација из тог пројекта. Разлог је, чини се, врло једноставан. Цртежи су остали на црвеним озалиди-ма, испресавијаним, и протицањем времена све блеђим и блеђим. Након пола века требало би их реинтерпретирати, пажљиво и с рецензијом, у АутоКЕД-у исцртати а не скенирати, и тиме омогућити видљивост те архитектуре данас и касније, са врло малим ступњем подразумеване неаутентичности. Ова Добровићева архитектура врло је блиска оној са Дечјег одељења у Игалу и самим тим би се са цртежа могло битно квалитетније „уживети” у нешто без чега смо остали на Новом Београду. На пројекту ЕТФ-а и Института НТ (Добровић користи иницијале на pročелу) конструкција је још експресивнија, и то не у смислу изражајности него у смислу обликовне слободе. Обрада и употреба материјала је такође разрађена до крајњих граница. Према Блоку 32 дубровачка дела (апстрахујући Гранд хотел на Лопуду) делују, без обзира на датумску разлику, као срицање почетничких архитектонских слогова.

Профил архитекте Николе Добровића у Београду и Србији године 2017. посебно је интересантна тема. Интелигибилно и интелектуално јак човек, са оним атрибутом који ми на нашем језику и даље бесмислено зовемо „пројектант”, уз велико извођачко искуство, као урбаниста и планер, покривао је заправо све могуће области до којих архитекта може стићи а да зна да није у туђем занату. Образован у широком луку и са неколико матерњих или рано усвојених језика био је, сведочили су сви, громада као личност. Данас би можда био одличан превез наше и европских адреса али би као појединац, гледано у Србији 2017, само штрчао својим огромним знањем и реаговањем на урбанистичке гафове којима Београд сада врви.

Није случајно, како ми је сведочила Иванка Добровић 1992. године и што постоји као сачувано аудио-снимак, да је последња књига коју је желео написати трактат о грешкама у архитектури. Профил попут Добровићевог данас нема посла у Србији, не би био добродошао, архитекта који је суверен у знању и пракси по свим линијама струке реметилачки је фактор. Али управо зато једна линија баштине Николе Добровића данас је тај профил који живот овдашњи одбацује, док је друго наслеђе потреба за спасом судбине града и свих нас који ево озбиљно бринемо због тога.

Једно од питања које данас и овде разматрамо, након пола века од смрти, је како се град Београд одужио њему и његовом делу својим меморијским начинима. Именом овог

великана наше архитектонске културе обележена је улица не баш занемарљивих димензија. Одмах следе питања где је она, када и како је добила Добровићево име? Налази се у зони успона од новобеоградске заравни до бежанијског платоа, спајајући улице Тошин бунар и Партизанске авијације. Именована је, уколико тако можемо рећи, путем лобирања архитеката који су радили на урбанистичким решењима и архитектонским пројектима за ово данас велико насеље дела Београда на левој обали Саве. Паралелно с њом, краћа скоро за половину од Добровићеве али ипак са више кућних бројева, је и улица Драгише Брашована. Оно што је за меморију на Николу Добровића овде нама битно је да је цела Бежанијска коса, као топоним новог насеља а не као географски појам, иронично „неаутентична” јер је она плод накнадне промене намене простора и ремоделирања урбанистичког концепта Новог Београда у чијем је настајању недвосмислена Добровићева улога.

Један од аспеката наслеђа Николе Добровића који се чини суштинским, као номинална констатација а не као позитивни вредносни став промене, је смена категорије Херојства архитектуре Модерне поновним окретањем Мајсторству архитеката и њихових архитектура. То је од великог значаја, као тема, при одржавању, реконструкцијама и жељама за реконструкције дела модерне архитектуре у складу са актуелним нормама и потребама нових власника или наручилаца. Чест аскетизам Модерне, произашао увелико из учења о егзистенциниминуму (немачки термин који се не преводи на друге језике), огледао се у употреби обичних материјала, релативно ниским висинама етажа, анализом радних места и сличним појмовима и перформансама. Једна од њих је свакако и оно што би посредно могли да као категорију “наместеног намештаја”, мобилијара, истумачимо из једног есеја нашег књижевника Боре Ћосића, за разлику од тако недефинисаних простора и просторија немодерних архитектонских склопова у којима се тако названи „ненамештени намештај” може затицати у различитим диспозицијама.¹¹

Да би баштињење Добровићевог рада било, сада већ дубље у 21. веку, третирано истовремено и релаксирано и савесно, морамо евидентирати и неке његове спорне одлуке о уређењу Београда. Наведимо оне најпознатије попут уклањања Теразијске фонтане при реконструкцији укупног простора тог полутрга-полуулице, уклањање структура у оси између

---

¹¹ Реч је о књизи: Ћосић, В. (1990) *Sadržaj / Kazalo*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske. Тема самобитности намештаја, мобилијара и опреме простора и просторија домен је огромних могућих анализа и овде је само натукнута.

два Двора, или пак предлог градње на платоу Доњег града Београдске тврђаве на трагу третирања тог простора пред Други светски рат од стране немачког архитекте Вернера Марха (Werner March).

Врло лако би данас било априори поништити сваку од таквих идеја али се не смемо залетати са закључцима, колико год да је Добровић бивао одсечан у својим наступима. Као сигурносну кочницу користимо присећање да је уз Добровићеву Теразијску терасу најславнији пројекат за Београд, у веку за нама, Опера Ханса Дала (Hans Dall) и Торбена Линдхардтсена (Torben Lindhardtzen) подразумевала да се за њу најпре поруши, почисти простор Старог сајмишта, и као архитектура и као меморија.¹²

Свакако да је у овом временском пресеку који зовемо Педесетогодишњицом, а она је, да подсетим, онолика колико је не тако давно подразумевала тзв. историјска дистанца за одређивање историјске позиције, питање Генералштаба апсолутно питање број један када нам је баштина Николе Добровића тема. Коментар је јасан и једноставан: ради се о његовом једином реализованом здању у Србији, здању које је ево стекло „пунолетство” тешких оштећења зликовачких бомбардовања празне зграде у два наврата у пролеће 1999. године, осамнаест година је и откад је Добровићева зграда гледала како се нетом санира кућа Владе Србије прекопута погођена истих датума а што је већина Београђана темељно већ заборавила.

За сваког архитекту изграђене куће, које су у нашој пракси оксиморонски зване „реализовани објекти”, јесу темељ његовог легитимитета. Сва писана историографска, теоријска, критичка дела, уџбеници, предавачка делатност која бива легендарном али по правилу ишчилела *fadeout*-ом, свежњи епистола више или мање битним адресатима, пројекти скицирани или технички разрађивани, награде и колајне... – све се то оклизне у жанр ништавила када нестану куће, а поготово ако је једна упарена, још и велика, срце архитектуре града и два од четири угла симбола државе на једином великом правоугаоном раскршћу Београда.¹³

Овде сада није ни право место ни одговарајући простор за изношење детаља срамне осамнаестогодиње повести „необнове” Добровићевог комплекса Министарства одбране и Генералштаба, некада у документима из периода кратко

---

12 Ковачевић, Б. (1. март 2003) Опера на Сави, *Политика*.

13 Невероватна је чињеница да до сада ова тема, јединствености једине велике потпуно правоугаоне раскрснице у Београду, улица Кнеза Милоша и Немањине, није бивала разматрана у литератури.

званог ДСЗПНО, односно ДСНО када су из средине имена избачена З и П од речи "за послове". Зато наводим само неколико момената можда битних у ширем оквиру овог скупа на пола века од смрти архитектке. Први, куће су гађане као симболи – у престоницама агресора они мисле једнога а ми овде мислимо другога, и због нашег самопоштовања морамо Генералштаб сачувати. Друго, акт о проглашењу за културно добро више пута је нападан, за укидање, управо од неколико испостава Владе Србије која га иначе и доноси, из чега је јасно да укидање иде тешко, што значи да куће треба обновити, поготово што се Проглашењем не тражи много, само обнова аутентичног спољног изгледа.

Треће, пројектна документација која је постојала, у Одсеку за одржавање војних зграда у блоковима око Кнеза Милоша и Немањине, мора бити сама по себи проглашена за културно добро јер је она „двојник” Добровићевих зграда. Четврто, засад последње, је да свакако треба бити свестан чињенице на коју је указао пролетос Александар Кадијевић, на Београдској интернационалној недељи архитектуре, да не постоји акламација у јавности у поводу жељене обнове. Неки су једва дочекали прилику за антикомунистичко осветништво, тако да назовем третирање архитектуре о којој говоримо, неки патетично говоре да не могу да гледају рушевине и заговарају докрајчивање, понеко би конзервирао стање „да се види шта нам је урађено”, а има и оних који би да модернизују Београд „велелепним” хотелом емиратске конфекције на месту зграде А у Улици кнеза Милоша бр. 35. Хоћу да кажем да ако ико, као језгро професионалаца а у име грађанства, треба да се бори за обнову Генералштаба – то су стручњаци са овог скупа посвећеног Николи Добровићу, у коме се налазимо.

Следећа теза коју ћу овде изрећи може изазвати реакције оспоравања али је ја, наравно, нећу повући ни за милиметар. А она гласи да је у годинама након бомбардовања Добровићевог комплекса 1999. и делимичне урушености комплекса било прилично неинтелигентно, рекао бих чак и на граници неетичности, бавити се Бергсоновим или наводним Бергсоновим импликацијама Добровићеве архитектуре у периоду када су се многи фактори спремали и затрчавали да потру Добровићеве физичке факте. Један број студентских играрија са текућих школских задатака, у поводу Генералштаба, ликовно не без интересантности, посредно је релативизовао и разводњавао напоре оних, далеко од малобројних, који су се залагали за недвосмислену обавезу реконструкције и рестаурације Добровићеве архитектуре. Овде се, дакле, не ради ни о каквој наводној ригидности спрам разних врста

„распевавања” Добровићевих тема већ о јасном и правом путу реконструкције.

У то бих уврстио и типичну наиву архитектата, нарочито у првим годинама након 1999, да се ствар солomonски разреши некаквим конкурсом. Није било јасно за шта би конкурс био: за програм, за преправку, за доградњу, за пренамену или за шта већ..? За многе од тих аспеката остављена су отворена врата у самом елаборату проглашења. У складу са свим наведеним, није неочекивана чињеница да смо стигли до 2017. а да се јавно не зна, јер их нема, да су рађене студије у ком правцу би пренамена могла ићи и тиме усмеравало ка крајњем циљу. Уместо тога лењо се чека на расплет. Аналогија са проучавањем „Добровићевог Бергсона”, да га тако назовем, могла би се уочити и бављењем млађег али приближног професионалног Добровићевог вршњака Рате Богојевића. Наиме, објављивање његових списа у књизи „Неисткано предиво” а без, кроз монографију, јавности претходно целовито изнетог Богојевићевог грађеног и опуса пројеката, веома је слично изучавању Добровићевог Бергсона док обнова комплекса Генералштаба виси у ваздуху.¹⁴

При крају, морам изрећи једно сасвим лично сведочење. Наиме, већ неко време се, колико ми је познато, припрема изложба о Николи Добровићу у Српској академији наука и уметности. Надамо се да ће то све бити доведено до краја и успешно. Но, на скупу као што је наш данашњи овде не могу а да не посведочим да је била сасвим реална прилика, па и доста јака жеља, да се у галерији Рингтурм у Бечу, у јуну 2017. године, постави управо изложба о њему. Пред крај прошле 2016. године добио сам позив архитекте Адолфа Штилера (Adolph Stiller), да заједно направимо још једну изложбу, након успешних претходних.

Како су у рецентним сезонама већ „обрађени” посебном изложбом Београд 2011, па потом темом Србије 2015. доста обимно и Нови Сад и Ниш, логично је било предложити неку изложбу посвећену једном архитекти. Између Николе Добровића и Алексеја Бркића определили смо се за овог другог.¹⁵ Зашто? Објашњење је, на неки начин, и закључак

---

14 Bogojević-Bobić, M. (ur.) (2011) *Neistkano predivo*, Beograd: Orion Art. Књига садржи Богојевићеве рукописе из заоставштине, прилично апстрактне по маниру писања, а скоро неразумљиве без постојања одговарајуће књиге, монографије о Богојевићевом пројектантском опусу која се до данас није појавила.

15 Stiller, A. (ur.) (2017) *Aleksej Brkić 1922-1999 Reduzierte Klarheit im Einklang mit der Moderne*, Salzburg-Wien: Mury Salzmann Verlag, каталог је изложбе одржане у Рингтурму (Ringturm) у Бечу јуна-септембра 2017. године, аутора А. Штилера и Б. Ковачевића.

овог излагања. Разлог који је пресудио – без обзира што су се производи о Бркићу, изложба и књига на немачком и енглеском језику, показали као пун погодак – је што би Добровићев једини објекат у Србији, а изложбе су махом уоквирене земљом из које је грађа за излагање, морао бити показан у рањеном стању, уз коректно објашњење да то стање управо држава пролонгира, развлачи до ево, назовимо тако, „пунолетства необнављања”. У Београду би, пак, будућа изложба у САНУ, са рањеним Генералштабом, била болно јасан указ да се реконструкцији коначно мора приступити. У супротном, и Никола Добровић и Генералштаб биће једног дана само пролазници кроз време Београда, урбанизам ће бити архаични појам, а од активне баштине остаће крхотине „сећања на баштину”, какогод да бисмо сада могли разумети ту синтагму.

ЛИТЕРАТУРА:

Perović, M. (ur.) (1980) *Dobrović*, Beograd: Urbanistički zavod.

Perović, M. i Krunic S. (ur.) (1998) *Nikola Dobrović – eseji, projekti, kritike*, Beograd: Arhitektonski fakultet.

Ковачевић, Б. (2001) *Архитектура зграде Генералштаба*, Београд: НИЦ Војска.

Благојевић, Ј. (2007) *Нови Београд – оспорени модернизам*, Београд: Завод за уџбенике.

Bojan Kovačević
Serbian Academy of Architecture, Belgrade

NIKOLA DOBROVIĆ 2017

Abstract

The opus of Nikola Dobrović may seem equally actual today as it used to be over the past few decades. However, if the phenomenon is considered in detail, this impression does not really correspond to the realities of 2017. By compartmentalizing his opus into construction works, architectural, urbanistic, written, historiographic, pedagogical or theoretical work, and by taking into consideration the current situations in the newly formed countries which nominally claim his heritage, we find a much more sceptical image than the one which has prevailed in the Serbian public until recently. The fate of his main architecture project – the former complex of the General Headquarters and the Ministry of Defence in Belgrade, is a paradigm of the fate of his entire production today. In this sense, it is necessary to reconsider the idea of “active heritage” as an antinomy of what we would consider to be a virtual “memory of heritage”. The twilight of urbanism in Serbia is another negative phenomenon which has indirectly influenced the heritage of Dobrović, as well as his personality as a pioneer of modern urbanistic thought in Serbia. The third segment of this study is consideration of how the structure of his entire opus has been valued so far in Serbia and if such values have been objectively juxtaposed, with a special regard to the period after the war, his project realized in Montenegro and the projects unrealized in Belgrade.

Key words: *Dobrović, 2017, interpretation, valuation, actualization*